

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkışafı Agentliyi

**Azərbaycanın dövlətcilik tarixinin,
milli adat-ənəslərinin, elm və mədəniyyətinin töbliği:
dövlət müstəqiliyimizin başçısının 30-cu illi -
Azərbaycan dövlətçiliyi müasir mərhələdə**

Faiq Ələkbəri
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

1-ci Yazı

Üzeyir Hacıbəyli (1885-1948)

Ağcabəddiñən dünyaya gəlmis, valideynləri Ağcabəddiñən Şuşaya ködədüdən sonra illər təhsilini buradakı ikinci Rus-Türk məktəbinde almışdır. Daha sonra Qori Mü-əlimlər Seminarıyasında (1899-1904) təhsilini davam etdirən Hacıbəyli 1904-cü ilde Cəbrayı qaza-sının Hadrut kəndindəki məktəbə rü dili, hesab, tarix və müsiquidən dəri demisdir. Çarlıqda bəzən 1-ci inqilab ərefəsində Bakıya gələn Hacıbəyli Bibiheybətde, sonralar isə "Seadet" məkteb-binde müellim işləmiş, eyni zamanda "Hey-yat" qəzətinin tərcüməcisi, "Ir-sad" qəzətinin isə eməkdaşı olmuşdur. 1907-ci ilde Bakıda Azərbaycan türkçəsində "Hesab məsələləri" və "Mətbuatda istifadə olunan Siyasi, Hüquqi, İqtisadi və Əsgəri Sözlərin Türk-Rusi və Rus-Türk Lügəti"ni nəşr etmişdir. O, 1911-ci ilde müsidi təhsili almaq üçün Moskvaya getmiş, Moskva filarmonik cəmiyyəti nez-dinde İlyinskiniñ xüssəsini müsidi kursundan təhsil almışdır. Onun hemin dövrə Moskvadan gönderdiñi satırık hekaya və felyonları "İqba" qəzənləndən dər olunmuşdur. Maddi ehtiyac üzündən Hacıbəyli Moskvada müsidi təhsilini yanırqıq çoub Bakıya qayıtmaga məcbur olmuş və burada yazdırdığı opera-lar sahneye qoymaqla meşğul olmuşdur.

Cümhuriyyət dövründə Üzeyir bay milli dövlət qurucularından yaxından iştirak etmişdir. Bu görə de Sovet hökumətyetinin ilk illerində onun adı tez-tez xalq düşünənləri sırasında səslənməye başlamış və bestəkar gülaləmik istemisərlər. Ancaq xaxın oğunu H.Təreqluvən və N.Narimanovun sayəsində bu tehlükə sovuşmuşdur.

O, 1921-ci ilde Bakıda Azərbaycan tələbələr üçün illi müsidi məktəbini - Azərbaycan Dövlət Türk Müziqi Məktəbinə (sonra texnikum) təşkil etmişdir. 1926-ci ilden Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında fealiyyət göstərən Hacıbəyli burada nezərifə, harmoniya, Azərbaycan Türk müsiqisinin esasları fenlərindən dərs demiş, konservatoriyaya yaxın ilə cəxəsəsi Azərbaycan Türk xor kollektivinə yaratmışdır. O, 1927-ci ilde Məslüm Maqomayevlə birgə ilk "Azərbaycan Türk el neş-mələri" məcməsini nəşr etdirmişdir. Hacıbəyli 1931-ci il-

lardan daha çox üstünlük vermişdir. Onun fikrincə, sosial-demokratlar okeyvərislərdən, kadellərdən, sosialist-inqilabçılarından və başqa teşkilatlardan ferli olaraq Dövlət Dumasında en doğru yol tutmuşdur. Hacıbəyli yazırı: "Təleb və merəməcən o gözəl, en yaxşı firqa "İctimaiyyət-amıyyun" (sosial-demokrat) fırqəsidir ki, onun bütün tələbələri insanı valeh edir; başlıca tələbi isə neyə deyən deyər! Bu təleb isə kəsib və dövlətin beraberəşdirilmək, pul üzündən, var-dövlət fərqləri üzündən bər gün dünyada mövcud olan paçxılığı, kin-küdürü, adəvəti, qərezkarlı-ğı, nifreti, yalanı, saxtakarlılı, riyakarlılı, dava-dalaşları, müharibələri və başqa bəki halları yox et-mək-

raber etmek olar. Bunun üçün xüsusi və şəxsi manəfeyl aradan götürüb, emek və zəhməti hamı arasında bərabər bəl-mək lazımdır ki, bunları məhsuləti da hamıya bərabər çətsin".

Bələdliklə, sosial-demokrat təliminən bir çox ideyalarını təqdir eden Hacıbəyli hesab edirdi ki, solların Dövlət Dumasında tutduğu mövqə digər firqlərə müqaviləyədən daha doğrudur. Bu baxımdan onu yazaşlarında Dövlət dumasında Müsəlman fraksiyəsinin Rusiyaniñ 30 milyonluq müsəlman əhalisinin milli, dini, ictimai, elmi, təhsil ehtiyaclarını ön nümunə istiqamətindən daşa çox sosial-de-mokratlarla emeqdaşlıq etməsinə məyilliylər. H.issur, O. yazırı: "Dövlət dumasının üzvleri, ye-ni ehalidən tərəfindən gəndərlərmiş vəkilər orada neyə-neçə firqəyə bölnübdür. Bizim vəkilərimiz de lazmıdır ki, biz firqlərin birinə özlerin daxil etsinler. Bu işi bəz vəkilin öz vicedan və insasına həvəle edir. Əlbəttə, hər bir haldə, vəkilərimiz lazımdır ki, o firqəyə daxil olsunlar ki, onun məramname-si biz şəhərin bütün ehtiyacını rəfləmək üçün ittihad oluna bilən məramnameyə münvafiq ola".

Hacıbəyli Çarlığın apardığı qoddar siyasetə baxmaşaraq, ikinci dömdə "sol"ların öne çıxmasının tesadülli deyil, eksinsiz ciddi asaslarla bəz verdiyini izah etmişdir. "Hökumatın seçki icraatında qoymuş təhdidat dəxi onuň nəfəhəsiyətə layiq bir müdəttə yetir bilməlidir. Duma üzvləri yüksəl və onların ekseryəti de həman hökumət qabağının kəsən "sol"lardan oldu. Bu nəyə dəllidir? Buna dəllidir ki, Rusiyada avvalca aşksəriyətə gəfi bezen aşkar surətde getdikcə kasbi-zidyişdən istedəd edən və bəz axır vaxtlarda ahu fəqanlar, odlu-odlu şikayatçılar, dəfəyadalar ilə bərabər revolver-lar, tufngələr, bombalar partiti və gurulutular ilə bütün məlekəti ləzəye salmış olan mələk-

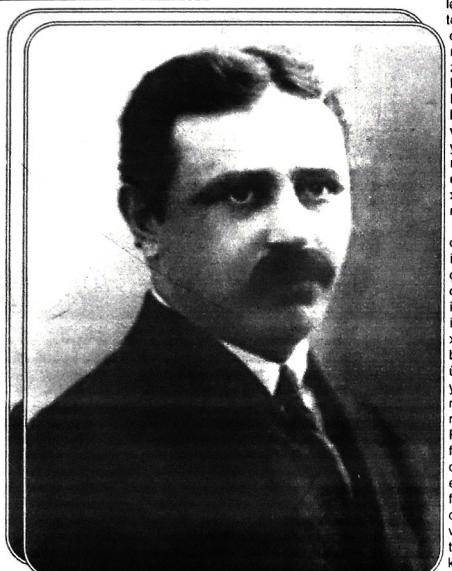
rəber etmek olar. Bunun üçün xüsusi və şəxsi manəfeyl aradan götürüb, emek və zəhməti hamı arasında bərabər bəl-mək lazımdır ki, bunları məhsuləti da hamıya bərabər çətsin".

Bələdliklə, sosial-demokrat təliminən bir çox ideyalarını təqdir eden Hacıbəyli etibarla konfliktin içindən çıxıb, kəndlərin həyatının dehşəti mənzərələrinə, onlara edilən iqtişadı və manevi esərlərin acı nticələrini bütün cülpinqələr ilə göstərmmişdir.

Mülli Üzeyir Hacıbəylinin azadlıq haqqında fikirləri münasibəti aydınlaşdırır: yazar: "O, zəhməkələrin azadlıq mübarəzəsi ni bəz hüquq qanununa esasen izah edir və deyirdi ki, İnsan öz təbiəti etibarla azad yaranmışdır və azad da yasaqlıdır. Lakin "hakimi-müstəbət" dəxi təbiətin dəri hür və azad yaradılmış olan insanı ebd və qulquş üçün terbiyet edir... hökumət-müstəbətindən ümde esası aqalıq və qulquşdur". Hərçənd Hacıbəyov inqilabın iqtişadı esasını, obyektiv və subyektiv amillərin elmi şəkildə izah edir bilmirdi".

Köçəri Hacıbəylinin 1905-ci il inqilabına münasibəti və bu inqilabın dərin inam besləşdini bəslə verir: "Hacıbəyov xüsusi qeyd edirdi ki, inqilab Azərbaycan xalqı üçün da böyük şəhəriyyət malikdir. Inqilab biza özümüzüñ derk etməyə, "gözü müzün örtüññ aqmağa" və təreqqi yoluña çıxmaq imkan verir. O, xalqı başa salırı ki, umeri tərəqqi yoluña çıxməcə üçün Rusiyaniñ hərəkatında hərəkatından istifadə etmək lazımdır. Rusiyanın "esaritən yamanlığı" və azadlıyın "yxşlıq-nı" anlayan "milletləri boyunlarına keçmər zənciri-asaratı" mahv etmək üçün bütün qüvvələrini serifdir. Azərbaycan xalqı bu mübarəzədən geride qalmamalıdır".

Köçəri yazırı ki, Hacıbəyli dövləti idarəe ullaşları görə üç qismə bölündür: idareyi-müstəqilə (mülteqə, monarxiya dövləti), idareyi-məşrute (konstitusiyası)

Üzeyir Hacıbəylinin dünyagörüşündə milli maarifçilik və azərbaycançılıq

de Azərbaycan Radio Komitəsi

yənində ilk notlu xalq çalğı atletləri orkestri təşkil etmişdir. Bu dövrde Hacıbəyli ancaq müsicidən adı asarlar yaz-mış ve bunun arasında enşənə "Koroğlu" (1937) operasıdır. O, 22 noyabr 1948-ci ilde Bakıda vəfat etmişdir.

Onun dünyagörüşündə sosial-demokratizm, müasirlik, türkçülük və İslamiyyət ideyalarını müham yər tutmuşdur. XX əsrin ilk on ilində, yəni müsidi xattının birmənalı olaraq ortaya çıxmadığı bər dövrə Hacıbəyli bəz ziyyalılarnez kimi çarizme qarşı mübarəza aparan cərəyanlar arasında tələb və merəməcən görə sosial-demokrat telimine meyil göstərmişdir. Xüsüsile de, 1-ci Rusiya inqilabi illerindən (1905-1907) Hacıbəylinin yazılılarında müəyyən qədar da olsa, "sosial-demokratizm"ə meyil hiss olunur. Mesələn, o, "Dövlət Dumasının qurulması" adlı silsilə məqalələrində solçu "sosial-demokrat" fırqəsinə digər təşkilat-

dir.

Deməli, ilk dövrlerdə Hacıbəyli de bəz mütəffekkirlərimiz kimi inanmışdır ki, sosial-demokrat telimi bütün xalqlara, xüsüsən onlara istisnaya məruz qalan hissələrinə xoşbəxtlik getirəcəkdir. Hacıbəyli görə, ancaq bu telimlər həc bir dini, irqi, mili ayrı-seçkilik yoxdur. Ona görə de, Hacıbəyli kədəfər (konstitusiyon demokratları), eserlər (sosialist inqilabçıları) və sosial-demokratlar arasından da onun çox üstünlüyü sonunculara verirdi. Cənubi o, yazaşlarında gətirdi ki, kədəfər və eserlər mənəxçilər və okeyvəristlər kimi dövlətə emekdaşlığı daşa çox məyilliirlər, neinkı sosial-demokrat-rəttarlar. O, yazırı: "Sosializm siyasi bir aqidədir ki, ona görə, dünə malını hamı adamlar arasında bərabərə bölmək üçün iddialı kişi həyati-bəşiriyəti dayışdırıq lazımdır. Yarı bu eydəqər görə, dövətənədən və kasibiliyyətənədən gətirəcək tələliyiliyi və kasibiliyyəti aradan götürüb, hamını iqtişadı cəhətə-

dövlət) və idareyi-amiyyə (demokratik respublika). Idareyi-müstəqilədən camaat üçün qanun və nizam tərtib etmək padşahı vəzüvarının elində olub, camaat bu işe qarşırı. Padşah dəxi külülli-ixtiyər sahibidir. Bu cür dövlətlərin meqsədi heç də xalq olmaz və hər bir top və puləməz dəndəxli gurultular və esərlər olmalarla qəzələyəcək təcəmmüət gözlemliyəcəkdir. Əksinə, mülteqiyət quruluşu şəra-tında "camaat hemiyyə miskin və zillə bir haldə olar. Konstitusiyası dövlətlərde işə "ümumi məmət-kat üçün qanun qoymaq və nizamlar tərtib etmək camaat və vəkilərdən ibarət olan məclisi-məbusa-nın həll və müzakirəsi ilə olub, padşah dəxi təsdiq edir. Vəzirərləndən ibarət olan hökumət işi bu qanun və nizamnamələri icra edir və özləri de məclisi-məbusan qabağında məsul və cavabdehdir".

Köçəri Üzeyir Hacıbəyovun "İctimaiyyəti görüsü" adlı eserində boyuk mütəffekkirlərinin dəri-

"Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkışafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur"